

REGÉNYEK A SZERELEMRŐL

NAPJAINK magyar irodalmi termése túlnyomó hányadában szerelmi élmények ihletéből fakadt: erosz és házasság, a nemek egymásért vívott harca és együttélési formája szolgáltatják legáltalánosabb problémáit és határozzák meg alapjellegét. Kétségkívül ez az individuális élmény jelenti ma íróink nagy részének azt, amit romantikánknak és klasszikus költőinknek a nemzeti gondolat, régebbi literatúránknak pedig a vallás jelentett: az élet középponti kérdését, az irodalom legfőbb ihletőjét. Irodalom, kivált regényirodalom szerelmi problémák nélkül — olvasóközönségünk mai ízléselvei mellett kész paradoxon, a lehetetlenségek egyik típusesete s szinte értetlenül nézzük a múltat, amely szerelmi élmények írói feldolgozására a XIX. század küszöbéig oly szűk korlátok között nyújtott lehetőséget. Faludi Ferenc két évszázad előtti ítéletével, amely szerint „hatalmas arsenikum mérég lakik ezekben a könyvekben“, emberöltők hosszú sora vállal közösséget, s a szerelmi költő előtt megnyíló két szerény lehetőség évszázadokon át: a tudós, teoretizáló, rendszert és antik vonatkozásokat kereső humanista költők útja vagy a megvetett irodalom alatti írástudás, a pornográfia ösvénye. A személytelenség, az általánosság, a keresztény tartózkodás és szemérem normáit vallják még romantikusaink és századközépi nagy költőink is, akik által az erotikus tárgykor polgárjogot szerzett és végleg otthont lelt irodalmunkban. Irodalmunk szexualizálódásának kulcsát csakis a liberális századvég költészetében kereshetjük: ennek munkásai esküsznek fel az egyéniség jelszavára, rázzák le a *Fart pour Tart* nevében a tárgy kezelésében addig kötelező felelősségérzetet s mártják ecsetjüket a nyugati naturalizmus színeibe. Ez irodalmi reformmozgalommal kapcsolatban tárul föl leplezetlen nyereségében s lesz úrrá egész civitas literariánkon a nemiség problémája.

Regényirodalmunk síkján tehát ma már több mint ötvenéves múlttra tekint a modem értelemben vett szerelmi tárgykor — olyan múlttra, amely alatt a forradalmi érvek hagyománnyá merevedtek, megszokottá, konvencionálissá lettek, sőt ma már sok tekintetben korszerűtlenek is. Íróink tekintélyes része a századvég csillagképének jegyében nyúl ma is e tárgyhoz, bár van a századközép szerelem-konceptiójának is szépszámu képviselője. Az állítólagos forradalmár és a konzervatív így egyaránt a múlt ösvényeit járja, szokások, jól kialakult formák hívei, akik akarva-akaratlan tradíciókba kapcsolód-

nak s ellentéteikkel is legfőljebb megkövesült tradíciók ellentéteit sejtetik. A kétféle hagyomány harcában, amelyek közül az egyik amúgyis a szabadság zászlajára esküszik, ma már a szerelem-konceptiók és házasság-értékelések áttekinthetetlenül tarka változatai alakultak ki. Közkeletű filozófiák és álfilozófiák, szellemeskedések és akadémikus megállapítások kaleidoszkópjában szikrázik előtűnk a probléma s lesz még sokszorosán bonyolultabbá, mint amennyire természete szerint is bonyolult. Végeredményben világnézeti kérdésről van itt szó, az Élet misztériumának megbecsüléséről, arról, hogy egyéni jogainkat vagy egy magasabb törvényt tartunk-e fontosabbnak, s e kérdésre adott válaszuk erkölcsi következményeivel mélyen belenyúl mindennapjainkba. Az értékelések korlátlan sokfélesége így komplikálja tovább a kérdés eredendő lélektani komplikáltságát: hiszen — egyik divatos írónk hasonlatát idézve — „a világon semmi sem olyan sokrétű, mint az ember, éppen ezért két ember viszonya egymáshoz olyan bonyolult lehet, mint a legnehezebb keresztretjvény.”¹

A világnézeti-erkölcsi és a lélektani szempontok kimeríthetetlen gazdag kombinációi között járva lassan megszokja a kutató, hogy regényeink birodalmában semmin se csodálkozzék: a határtalan lehetőségek földje ez, ahol minden megtörténhetik. Egyik regényírónk saját hőseiről vallja: „Valószínű, hogy el fognak válni és valószínű, hogy nem fognak elválni. Valószínű, hogy igazán szeretik egymást és valószínű, hogy nem szeretik egymást. Valószínű, hogy gyermekük lesz és valószínű, hogy nem lesz gyermekük. Valószínű, hogy egész életük érdektelen a közösséghez képest és valószínű, hogy nem érdektelen.”² E furcsa irodalmi tájon valóban nem csekély feladat: megállapítani a táj geológiai alkatát, felismerni a halvány elválasztó vonalakat, amelyek a történelmileg egymásra rakódott, egymás fölött elhelyezkedő eszme-rétegeket elkülönítik s valamelyes fejlődési törvényszerűség nyomait kutatni fel az értékelésmódok változatos történetében. Minden hasonló kísérlet eredménye csakis a legszembe-tűnőbb típusok meghatározása lehet: bizonyos különösen jellemző határértékek elemzése és szembeállítás, amelyek egyben a szerelmi ideológia történelmi menetének legfőbb állomásait is jelzik. Átlag-regényeink mennyiségileg rendkívül gazdag termését négy alaptípus természetrajzával foglalhatjuk megközelítőleg rendszerbe, ismételten hangsúlyozva, hogy e rendszer értéke a minden típusok általános tudományos értékével azonos. A századközépnek ma már elszíntelenedett eszményisége, a naturalizmus forradalma a maga különböző etapjaival, Freud elmélete s az útvesztőben való becsületes iránykeresés: e négy különböző szempont alapvonalai szerint kísértjük meg itt a helyzet jellemzését, amelyben a szerelem-felfogás négy egymás nyomában járó fejlődési korszakának eredményei élnek együtt.

A LEGRÉGIBB HAGYOMANYRÉTEGEKBŐL kétségtelen ú. n. „fehér regényeink” sarjadtak, egy különös módon megfogyatkozott erkölcsi felfogás késő, vértelen termékei. Mögöttük egyfelől Jósika

¹ Bús Fekete László: Szerelemből elégtelen. Budapest, 1934. 303. 1.

² Aszlányi Károly: Előszó egy házassághoz. Budapest, 1936. 248. 1.

és Jókai romantikája, másfelől Mikszáth és Herczeg gentry- vagy polgári realizmusa áll ihlető gyanánt, erkölcsi alapvetésük pedig a század nagy költőinek nevéhez fűződik. Amíg azonban nagyjainknál a szerelmi tárgykör tartózkodó kezelése erkölcsi fegyelmet jelent, amely nem egyszer (mint pl. Vörösmarty esetében) súlyos megrázkódtatások, évekre szóló élmények lobogását szabályozza, nyomukban járó mai íróink önmaguk helyett közönségükből indulnak ki s szerelmi regényeikben irodalmilag kevésbé művelt, polgári vagy ifjúsági köröknek nyújtanak szórakoztató olvasmányt. Így a szerelmi regény keretei között sem a szerelem nagy sorskérdéseire esik náluk a hangsúly — a meseszövevényvel szemben mindezek csupán másodrendű szerepet játszanak. A szerelem problémájának lélek- és élettani oldala ebben az ábrázolásmódban többnyire elsikkad: a hősök vagy önmaguk absztrakcióivá finomulnak, vagy annyira gyakorlati, y reális szempontok irányítják tetteiket, hogy a felmerülő kérdések ^máJelgelésére figyelmükből és jellemükből nem telik. „Hogyan tartariaklli“ egymás mellett vagy hogyan lesznek „azért is“ egymásé: e két kérdésről szólnak a testetlen idealizmus és a lélek nélküli, problémátlan realizmus e fehér alkotásai, akár eszményi alakjaik megdicsőüléséhez vezetnek, akár pedig ügyes, inkább cselekvő, mint érző és gondolkodó lányok, anyák és nagyanyák házassági praktikáit mutatják be.

E szerelem nélküli szerelmi regények elítélő értékelése ma már jobb- és baloldali művelt köreinknél egyaránt általános: élethűségükről mond negatív kritikát a naturalista, etikus hatásukat vonja kétségbe a katolikus író. „Az élet olyan kecsesgetően van lefestve a regényben, mint a fürdőhely a prospektusban“, írja az előbbi. „Az emberek egy mindenre kapható gonosz intrikus kivételével azon fáradoznak, hogy miképpen hozhatnak egymásért minél nagyobb áldozatot s a férfiak és nők nem érnek egymáshoz egymás bőrével.“¹ Egészen egyértelmű e sorokkal a másik irányból elhangzó nyilatkozat: „Az a regény, amelyet fiatal leányok részére kívánnak, ritkán teljesít áldásos szerepet, — egy hamis világ képzeteivel, nem létező romantikával tölti be lelküket és csak annál nagyobb a csalódásuk, amikor álmaikból kilépnek a valóságba.“² A jó korlátlan diadalát hirdető optimizmus, az események élesen erkölcsi nyomatékolása, a testetlen elvontság és légiesség mégis, legtöbbször kimondottan pedagógiai célokat szolgál szerelmi regényeinkben, amelyeknek útja ezen a vonalon — az ifjúsági irodalom vonalán — kivezet az irodalomból — a tárgykör eredeti helye, az irodalom alatti írástudás világába. A „fonetikailag tiszta“, egyébként erkölcsileg s így világnézetileg is levegőtlen, „reális“ szerelmi regények divatja viszont még egyre tart, polgári olvasóközönségünk „disztिंगvált“ ízlése jobb híján ma is belőlük táplálkozik s törvényesíti érdeklődésével azt a szerencsésnek semmiképpen sem nevezhető eljárást, amely a legmélyebb emberi kérdések egyikére e kérdés elhallgatásával keres feleletet.

¹ Zsolt Béla: Gerson és neje. Budapest, 1930. 201. 1.

² Mihelics Vid: Világproblémák. Budapest, 1933. 233. 1.

Az URALKODÓ SZÍNT regényirodalmunkban, az általánosabb ízlésformát műveltebb közönségünknel ma nem is a fehér-regény képviseli, hanem amint az köztudomású, ellentéte: a naturalizmus regénytípusa. Sajátságos körülmény, hogy míg Nyugat látóhatárán irodalmi irányok egymásután jönnek és tűnnek le, a fejlődés lüktető ritmusa mind újabb és újabb esztétikai kánonokat alakít ki s az idők láza egyetlen „iskola“ kikristályosodását sem teszi lehetővé — nálunk a regény útja megrekedt, nagyjából ott áll ma is, ahol nyugati földön a naturalizmus első merészebb jelentkezései idején. Amint valamikor Jókai által évtizedekkel élte túl európai önmagát a magyar romantika, úgy konzerválódott regényirodalmunkban a magyar naturalizmus meghaladott és korszerűtlen esztétikája is. Szerelmi és házasság-regényeink mai arányú divatját ez a francia földről hozzánk jutott ízlésárfilát bontakoztatta ki: hogy a nemek harca a nemek természetes, Naturális ellentétéből fakad s a szerelmi küzdelemben nem feltétlenül társadalmi, történelmi vagy egyéb, kívül álló erők mérkőzése folyik, hanem elsősorban eleven, testi valóságuk terhét hordozó embereké — ennek felismerése modern regényíróinknál a naturalizmus elvrendszerének hatása alatt történik. A natura nagy jelszava oszlatja szét minálunk azt a tartózkodó általánosságot, amellyel régebbi íróink a kérdés élettani oldalát eltakarták, indítja meg s teszi mindinkább uralkodóvá a nemiség problémáinak irodalmi megbeszélését, az erotikus élet mozzanatainak természetű, néha szinte tudományosan exakt vagy „színes“ és „hangulatos“ ábrázolását, a szerelmes lelkek és jellemek analizisével kapcsolatban, sőt azok előtt, a test életügyeinek elemzését s ma már alig találunk könyvet, amelyben egy-egy ilyen értelemben vett erotikus részlet ne képviselné a naturalizmus színfoltját. A szerelem élettanának irodalmi témává emelése s — hogy úgy mondjuk — természettudományos feltárása regényeink lapjain természetesen több mint pusztán esztétikai jelenség. A naturalizmusnak úgyszólván egész szépirodalmával bizonyíthatnák, hogy a nemi élet itt nemcsak új irodalmi tárgykört és problematikát jelent s nemcsak elevenebb, az élet nyers valóságához közelebb álló látás- és írásmódot, hanem egy új morális, vagy inkább immoralis világszemlélet meghonosodását s a művészi hatásokon túl a szexuális hatások bevonását irodalmunk fegyvertárába.

Azokat a vezető eszméket, amelyek a naturalizmus filozófiai háttérét alkotják, főlöleges részletesen ismertetnünk: unos-untalan visszatérő elemek ezek regényirodalmunkban, amelyeket többé-kevésbé elkoptatott fogalmazásban minduntalan viszontláthatunk. A századvég anyagelvű eszmeáramlataival való összefüggésüket egyik írónk következő mondatai dokumentálhatják: „Én nem hiszek az életen túli életben, nem hiszem, hogy az ember számára van más alkalom is élni, mint most! Ettől a tisztánlátástól engem semmi fájdalom el nem térít; akár jó, akár rossz, nekem ez az egyetlen élet... most, vagy soha!“¹ Egyszer élünk! — ez a felvilágosodáskori hangsúllyal ejtett tétel már magában foglalja a modern író szabadelvű nemi etikáját is: „Ebben az egy életünkben ne akarjuk a

¹ Szenes Piroska: Egyszer élünk. Budapest, 1936. 286. 1.

társadalom által kitermelt aszkéta életre a természetadta ösztöneinket kényszeríteni. Szerelmesnek lenni nem szégyen.¹ De ugyanehhez a következtetéshez vezet az a másik filozófiai közhely is, amely a test és az érzelmi élet magántulajdon-jellegét hangoztatja: „Kinek tartozom magamon kívül számadással?”² Ebben a felfogásban ridegnek és igazságtalannak tetszik minden beavatkozás a szerelem jogaiba: minden törvény csak brutális általánosítás lehet! „A lélek belső változásait még nem szolgálják ki törvények. Hullámozó érzésekhez nem lehet törvényt formálni.”³ S a gondolatmenet csattanója ismét: „Az embernek egy élete van. Nem lehet elpazarolni.”⁴ Így alakulnak ki szerelmi regényeink sajátos „új” távlatai: a kiinduló pont az egyetlen élet materialista elve, az egyén testi és érzelmi életének korlátlan szabadságát hirdető individualizmus s a tragikus vagy cinikus magatartással hirdetett új elv, a „nem szégyen”. Ezen a vonalon választja el régebbi és újabb irodalmunk szellemét a legmélyebben járó ellentét. Egyik regényírónk Tisza István nyomán szövegezi meg a múlt lekicsinylő ítéletét a jelenről: „Ahhoz, hogy férfiköltő a szerelmi érzéseit minden gátlás nélkül, ilyen szemérmetlenül kéjelegve a levetközöttségben ki tudja önteni, vagy feminin léleknek kell lennie vagy gyereknek... Az, aki legintimebb érzéseivel telekiabálja a világot, nem lehet egészen férfi.”⁵ Az új eszmék embere dacosan kérdi erre vissza: „Hát illik ez hozzánk, ez a lappangás?... Hát szégyenlem én talán, amit teszek? Valami aljasság, amit én teszek, hogy szégyelnem kell?”⁶

Ilyen elvi megfontolások alapján válik érthetővé az erkölcsi anarchiának az a képe, amelyet szerelmi regényirodalmunk számos terméke szemléltet. Az eszmék az irodalommal párhuzamosan formáltak át társadalmunk egyes köreinek erkölcsi gondolkodását s ma már nem is tudjuk, saját elveit hirdeti-e, vagy egyszerűen és híven az életet ábrázolja az író. Tény, hogy amíg a naturalizmus első termékei és egyes mai íróink is még egy — élettani értelemben — viszonylag egészséges erotikus világkép felvázolóí, — újabb íróinknál az egyén fajellenes lázadásának vagyunk tanúi a szerelmi regény lapjain: az az eszköz, amely természete szerint az emberi nem testi fennmaradását volna hivatva szolgálni, egyesek természetellenesen kezelt magánügyévé alakult. Az átalakulás gyakorlati eredményei a szerelmi alvilág benyomulása a polgári társadalomba s a pornográfiáé az irodalom berkeibe.

Milyen szerepet kap ebben az átalakult erkölcsi megvilágításban az az örök emberi élmény, amely alaptermészete szerint éppen úgy nem mérhető a test egyoldalú mértékegységével, mint a testetlenségével sem, s amelynek időtlen-időkig több kapcsolata lesz minden romantikával, mint bármilyen naturalizmussal: a szerelem? A beállott új viszonyok között mindenekelőtt is megszakad az eddig logikus kap-

¹ Gárdonyi Béla: Barkó Pál. Budapest, 1935. 50. l.

² Szenes Piroska i. m. 69. l.

³ Zsigray Julianna: Férficél. Budapest, 1932. 150. l.

⁴ Zsigray Julianna i. m. 172. l.

⁵ Zsigray Julianna i. m. 72. és 74. l.

⁶ Szenes Piroska i. m. 69. l.

csolat a szerelem és a házasság között. Egyik nőírónk arra a kérdésre, „ha férjhez megyek, milyen álmokat álmodhatok gyermekeim jövőjéről“, így felel: „Valamikor ezeknek a tételődéseknek értelmük volt. Most papírformák. Ha szerelmes vagyok, nem kell okvetlenül férjhez mennem. Ha férjhez megyek, nem lesznek gyermekeim. Halálra ítélt kaszt vagyunk.“¹ A házasság az új szellemi milieuban nemcsak vallási vonatkozásait veszítette el, lélektani és erkölcsi vonatkozásai is mellékessé váltak: merő „polgári szentség“, „társadalmi forma“, mint egyes regényeink nevezik. Vannak tehetséges íróink is, akik csak fülledt, ízléstelen, kiábrándító világnak tudják ábrázolni a családi kört, amely csak azoké lehet, akik „a monogámia szenvedélyét kis igényű, fantáziátlan, törvénytisztelő és társadalomfenntartó ősök sorozatától örökölték.“² A házasságnak ez az áporodott, unalmas, kispolgári koncepciója visszariasztja éppen azokat, akik „nagy és szent dolognak tartják a szerelmet és nem akarják a varázsát a mindennapi használatban elkoptatni.“³ Az egyéniség jogainak nevében jönnek ismét divatba azok a házasságellenes eszmefuttatások, amelyeket a polgári házasság és a válási törvények kodifikálásának letűnt korszaka alakított ki Európaszerte. „Én, mint ember, egy különálló sejthalmazt képezek,“ olvassuk. „Megvan a külön világszemléletem, a külön lelkivilágom, a külön felfogásom irodalomról, csöbútorokról, cselédkérdésről, politikáról és divatról. Azért, mert egy kosztűmbe öltözött, papnak nevezett ember előtt kimondtuk a holtomiglant, az emésztő- és légzőszerveim mégis külön működnek... Külön véleményem van mindenről. Még a házasságról is.“⁴

íme, a torz mai kép: a „szerelem“, az „egyéniesség“, az „erkölcs“ mint a házasság ellenérvei! Milyen sors jut hát így a szerelemnek s a szerelmes léleknek osztályrészül? Mert hogy él ez a hatalmas, örök emberi élmény, fölösleges bizonyítanunk. Éppen az az ijesztően kietlen perspektíva, amely a modern embert a modern világ pusztájában körülveszi, sokszorozza meg el nem homályosítható ragyogását. Egyes íróink szinte vallásos áhítattal kezelik. Egy öngyilkos leány fölött valaki a következő szavakat ejti el: „Az élet olyan fukar, kérem, kiből van annyi intelligencia, hogy el tudja viselni narkotikumok nélkül. A szerelem, kérem, az a legerősebb narkotikum és mint minden narkotikum, erősebb adagolással a szervezet rovására megy.“⁵ Egészen hasonló értelemben korhol egy másik regény egy halálba indulót: „A haláltól féltek!... Úgy akartok megöregedni, hogy ne vegyétek észre, hogy éltek... Valamivel el kell töltenetek hiábavaló életetek a bölcső és koporsó között. A szerelem: félelem az élettől és a haláltól egyformán.“⁶ Mai regényeinkben nem egyszer jelent valóban világnézeti megoldást a szerelem — de nemcsak tragikus, hanem cinikus felfogásában is. Nemcsak a mindent megsemmisítő Nihil gondjaiból menekül hozzá életcélt keresni a töprengő: az

¹ Kóbor Noémi: *Mi lett belőlem?* Budapest, é. n. 22. 1.

² Zsolt Béla i. m. 205. 1.

³ Zsigray Julianna i. m. 197. 1.

⁴ Jacobi Edit és Vághidi Ferenc: *Házasságtörök.* Budapest, 1936. 112. I.

⁵ Bús Fekete László i. m. 257. 1.

⁶ Köves Tibor: *A barbár.* Budapest, 1935. 270. 1.

élet mézét is benne szedi a fenegyerek. S ezen a vonalon már a válság legvégső határaihoz érünk: a szerelmi élet korlátlan lehetőségeit élvezve lassan kiégnek az ember nemesebb ösztönei, kihal humanizmusa s érzelmi fogékonysága megszűnik. Regényeinkben ma már sablonos, egyre visszatérő alak nemcsak a könnyelmű epikureus, hanem az érezni többé nem tudó „fából faragott ember“, „fakaton“, „fapofa“ is, amint három különböző írónk nevezi. E típus kétségtelenül a „bohémnek“ logikus folytatása, s hogy ezen a vonalon a cinizmus útja is a tragikum felé visz, arról egyik regényünkben az érzelmi elsivárodás terhére hordozó tipikus alak maga tesz vallomást: „Csak... csak én nem vagyok képes a „grande passion“-ra, mint ahogy reméltem. Nem tudom, mi ez nálam, miféle büntetés, hogy a legnagyobb érzelmek, a legnagyobb extázisok mindig hiányoznak nálam.“¹ A nagybetűs Élet diadalmas királyai, akiknek „útját néhány törvénytelen gyerek, néhány elhagyott, züllésnek induló lány, néhány új szeretőt kereső házasságtörő asszony jelzi“ — nemcsak fennhéjázva, hanem sokszor melankolikusan ismerik fel lelki életük szétesését, a „Verkrüppelung der Gefühlé“-t.²

FREUD SZELLEMEBEN fogant szerelmi regényeink ismét önálló egységet, jól kialakult divatot képviselnek szépirodalmunkban, e divat azonban viszonylag fiatal, mindössze másfél évtizedes fejlődés eredménye, s gyökerét nem is hazai s nem irodalmi jellegű előzmények talajába meríti. Aligha fordult elő újabb irodalmunk történetében, hogy bármily külföldi tudományos elmélet hasonló mértékben befolyásolta volna fejlődésének útját: szinte minden harmadik-negyedik regényünk célul tűzi ki Freud elméletének önmagán való szemléltetését — s ezt is az „öncélú“, l'art pour l'art művészet nevében. „Kibíráhatatlanul igaza van,“ állapítja meg egyik regényírónk. „Nem csodálnám, ha egyszer agyonütnék érte. Vagy ha az összes kianalizáltak egyszer felvonulnának egy rémítő hadseregben Bécs és az öreg Lucifer ellen.“³ Tárgyilagos szemlélő természetesen nem annyira a freudi lélektan és értékelmélet állítólagos meggyőző erejének tulajdonítja a Freud-kultusz kialakulását, mint inkább annak az egyszerű ténynek, hogy a kor bizonyos embertípusának gondolkodását tükrözi és ízlését szolgálja. Lelki életünk és így egész életünk irányítója a nemiség, ezen épül fel jellemünk s az egész emberi civilizáció, ennek problémáiról folyik a párbeszéd lelkünk tudati s tudatalatti rétegei közt s tudva vagy öntudatlan ennek parancsait követjük, ez szövi álmainkat, sugallja az életünket környező szimbólumok rendszerét s magyarázza megmagyarázhatatlan véletleneinket, tudva vagy öntudatlan mindenkor ennek parancsait követjük, ez fejt ki önmagát gátlástalanul az „egészséges“ lélemben s elnyomatva ez visz „beteges“ lelki tünetekhez, ennek kitörései magyarázzák kisiklásainkat s mentenek föl tetteink erkölcsi következményeitől — egyszóval ez létünk legfőbb determinálója és értelme: ime dióhéjban az irodalmilag elsősorban

¹ Kertész Erzsébet: Júliusi szerelem. Budapest, é. n., 208. 1.

² Zsigray Julianna i. m. 47. 1.

³ Szenes Piroska i. m. 90. 1.

kiaknázott freudi tanítás. Világos, hogy magára találhat bennük az a kör, amely az eroszt — tragikus vagy cinikus megfontolással — életelvvé avatta s a szerelem lázalmában szexualizálta a maga egész világát. Ami freudista regényeinkben a naturalizmus szerelemfelfogásához képest új és jellegzetes, az a nemiség lélektanának általános, fizikai képletek szerint való felfogása, gépies, automatikus és egyénieden lepergetése, az írói előfeltevés, hogy nemcsak tudatéletünk, hanem annak homályos háttere is néhány szemponttal felmérhető és áttekinthető. Az olvasó mindig és mindig a sablonos törvényt látja, amellyel szemben másodrangú és színtelen lesz az élmény és elmosódott általánossággá az élmény hordozója, az ember.

Hogy e regénytípus a szerelmi élménykor egész területét fel nem ölelheti s inkább a beteges rendkívüliségek, mint az ádagos, azaz egészséges lelkiélet eseteit ábrázolja, a mondottakból következik. Freud szempontjából azonban egészséges ember nincs is. Az író őt követve a tudós orvos munkaköpenyébe öltözik — nem egyszer valóban kórházi milieube vezet — s a szerelem élet- és lélektani mechanizmusának szabályait merőben elméleti érdeklődésből, a gyógyítás szándéka nélkül demonstrálja alakjainak sorsában. Ha a naturalizmus az erkölcsi távlatok eltorzulásához vezetett — Freud nyomán a torz perspektívában torz jelenségeknek leszünk szemlélői: a nemi élet kivételes eseteinek, bizarr kilengéseinek és beteges eltévelyedésének „tudományos“ magyarázatát kapjuk. E magyarázat majdnem mindig egészen sablonos, Freud tételein kívül a szerelem élményvilágáról nincs is mondanivalója. Adva van egy sajátos erotikus probléma: a kamaszkor vagy az öregség, a hisztérikus tudathasadás vagy az impotentia, az Oedipus-komplexum vagy a kettős szerelem, a homosexualitás vagy éppen a kéjgyilkosság — utóbbi immár két írónk fantáziáját is megragadta —; s adva van a módszer is, amellyel a probléma ábrázolható: a pszichoanalízis. Az író feladata: e szerkesztés megoldása. Regényeink így nem is lehetnek mások, mint leegyszerűsített ábrák, eszményi, sehol, soha nem élő illusztrációk egy tudományos igényű feltevés-rendszerhez; írónk az élet szövevényes összefüggéseiből kiemelt, légüres térben mozgó árnyalakokat vetítenek elének, akik madártávlatból nézik az életnek szerelmen kívüli sorskérdéseit s még szerelmüket sem a maguk egyéni módján, hanem Freud feltevése szerint és matematikai formulákban élik. Kétségtelen, tapasztalataink sorában vannak beteges és pszichoanalitikusan magyarázható esetek is, és a szerelmi delíriumban járó modem lélek megértéséhez közelebb visznek e freudi regények is s a freudi irány vonalak köré sok finom részletmegfigyelés rakódott le a szerelem lélektanáról. Egészen véve azonban nincs kiábrándítóbb szín egész erotikus szépirodalmunkban, mint amit az élményszerűségétől megfosztott, tudományosan kimért, mechanikussá és sztereotíppé formált s hozzá legtöbbször kilengéseiben ábrázolt szerelem ez ábrázolásai nyújtanak. Szerelmi regényeink útja bennük határozottan dekadenciát mutat: a tárgykörnek még feldolgozatlanul maradt végső roncsait aknazzák ki, legegységesebb és színesebb élményeinkről hirdetnek általánosságokat s a leggazdagabbak egyikét bélyegzik szegénynek.

A KIBONTAKOZÁS ÚTJÁRÓL kellene szólnunk végezetül, amelynek iránya a mondottakban már adva is van, s amelyet mintha már jelezne néhány nyom a naturalizmus és Freud vonalán egyaránt. Fegyelmet az anarchiába — s életet az elmélet helyett: ezt a szelíd sóhajtást halljuk ki a humánium nevében szóló néhány újabb szerelmi regényünkéből. A szerelem nemcsak játékos „sugaras felelőtlenség” vagy narkotikum, olvassuk itt-ott. S nem is sablonokkal kimeríthető pszichofizikai törvényszerűség. Van szociális oldala is, nem egyetlen élet ügye, hanem természete szerint legalább két életé; s nem megoldott tudományos kérdés, hanem életünk egyik misztériuma, amely beláthatatlan távlatokat nyit s az embert önmaga fölé emeli; a részvét és emberszeretet érve éppen úgy az uralkodó szerelemfelfogás és házasságkoncepció átértékeléséhez vezet néhány írónknál, mint másoknál — épp a lélektani regény hivatottabb művelőinél — kimeríthetetlen emberi valónk mélységei.

A naturalizmus vonalán elsősorban néhány nőírónk attitűdje jelent újat a „forradalmi” szerelmi morál ellenében: Ők azok, akik a szerelem csatatereinek áldozatairól írnak regényt, felismerve a „naturalis” szerelmi életstílusnak a természetes női lelki és élettani alkattal való ellentétét és ütközéseit. Kétségtelen, hogy a szerelem és házasság problematikája elsősorban és legkonkrétebb értelemben a nőnek életügye, akinek embervoltából következő természetes hivatása az anyaság. Mindaz, ami a szerelmi jogok jelszavával a nemi élet terén történik, őt nemcsak lelkileg, hanem testi mívoltában, mondjuk: egészségében is érinti. A ma szerelmi bellum omniumában a nő minden esetben a gyengébb fél szerepét tölti be, veszít s értékelését ennek ellenére is fölényes és triviális szemléleti szempontok határozzák meg: „A nő ravasz, mint a róka, lusta, mint a macska, fecseg, mint a szarka, hiú, mint a sivatagi bolha... és buta, mint a töpörtyű.”¹ Igaz-e, hogy ez az antihumánus nőértékelés, a lovagi nőszemlélet ez ellenpólusa létünk mai bizonytalanságának következménye, hogy „a nő tisztelete az élet tisztelete volt” és „a nő tisztaságának értéke úgy látszik elveszett avval, hogy a jövő értéke elveszett”² — nem kutatjuk; valószínű, hogy a kettős morál ma is élő régi receptje: „a férfi: j’az férfi” szintén szerepet kapott kialakulásában. Összefüggésünkben csak az a lényeges, hogy a naturalizmus egész eszmevilága a maga lélek- és élettani következményeivel együtt tipikusan nőietlen, sőt nőellenes fejlődésképlet, a gargonne alakján kívül más nőtípust kialakítani nem tudott, aki pedig nem nemének sajátos életformáit éli s maga vallja: „Néha úgy érzem magam és néha olyan az életem, mint egy finom, nagyon magányos agglegényé.”³

A nőíró, aki a szabadelvűség eszmei útvesztőjében keres irányt — önmagát keresi: „Ez a fejlődés konfúzió. Süllyedés, vissza a káoszba, megálljunk! Gondolkozni szeretnék, el akarom felejteni, amit magamról tanítottak, hogy megtudjam, ki vagyok.”⁴ Krúdy

¹ Vaszary Gábor: Vigyázz, ha jön a nő! Budapest, 1936. Bevezetés.

² Kóbor Noémi i. m. 21. 1.

³ Krúdy Ilona: Ezért nem vette el. Budapest, 1935. 6. 1.

⁴ Kóbor Noémi i. m.

Ilona, Kóbor Noémi, Kertész Erzsébet egy-egy újabb, komoly tónusú regénye¹ kétségtelen leszámolást jelent az egész hagyományos ideológiával: azt a megoldhatatlan kérdést vetik föl több-kevesebb művészi meggyőző erővel, amely elé egy-egy női életet egy naturalista színekkel ábrázolható élménysorozat állított — s egyben azt is, hogy találja meg tragikus élethelyzetében egy-egy női lélek emberibb önmagát. Felelőtlen vállalt szerelmekről van szó mindegyik esetben, amely sorszerű szenvedéllyé hatalmasodik és — befejezhetően marad. Az ok: vagy a női múlt, amellyel a férfilelek nem tud megküzdeni, „csak két érzés kristályosodik ki benne, az egyik a nagy szerelme, a másik, hogy soha nem veszi el”², vagy egyszerűen a férfi-hős „nagystílusú élete,” amely közömbösen hagyja maga mögött szerelmi állomásait a „mindenkinél így van” elve szerint. Mindkét esetben azonos következményekkel állunk szemben — a kiégett szerelem után egy-egy elrontott női élet marad vissza, amely az írók előadása szerint többé helyre nem hozható. Eredmény: az individualizmus délibábjának szétfoslása s ugyanakkor egy fájdalmasan kibontakozó elhagyatottság-élmény, a szerelem halála s egy beteljesülhetetlen szeretetvágy felébredése s az a tudat, hogy rossz és hibás a múlt, amelynek súlya a lélekre nehezül s az elveszített tisztaság nosztalgiaja hiábavaló. Egyikök Babits sorait idézi³:

Gyermek kívánnék lenni, tiszta gyermek,
Kit nem zavarnak semmi bús szerelmek,
S amilyen talán nem valék soha.

A pszichoanalízis hálójából kimenekülni, testi-lelki valónk egészét ragadni meg s így ábrázolni — éppen a szerelem és házasság élménykörében — a nagy témát: az embert, az elmúlt év folyamán két hivatott írónk szintén megkísérli. Az út, amelynek irányát Márai Sándor: Válás Budán és Földi Mihály: Házaspár című könyve követi, természetesen nem annyira törést, mint inkább szélesedést mutat.⁴ Mindkét író érezteti, hogy Freud iskolájába járt, de a maga természetes helyére tudja illeszteni és értékére leszállítani a pszichoanalízis tanulságait. Új és szokatlan az is, hogy mindkét író nem egyszerűen a házasság, hanem a jó házasság problémáiból indul ki, egy-egy valódi, sokoldalúan megalapozott életegységéből, amely egy-egy emberpárt egészen összefűz s nem riad vissza az életközösség vallásos-filozofikus szemléletétől sem. Az egyé lett két ember örök problémáját ugyanis: hogyan lehetek egyén és házastárs egyszerre, beszoríthatók-e egyéniségem szögletei a család körébe és szolgálhatom-e az életközösség törvényeit individuális lelki- és véralkatom birtokában — Márai és Földi nem minden erkölcsi állásfoglalás nélkül elemzi: e nélkül a kérdés fel sem volna vehető.

Márai könyve, mint korábbi regényeinek némelyike is, egy apró, fizikai rosszérzésektől, borzongó várakozási hangulattól bevezetett „esetet” ad elő, a valóperes bíró lelki eresztékeinek percnyi lazulását,

¹ Idézett munkák.

² Krúdy Ilona i. m. 131 l.

³ Kertész Erzsébet i. m. 238. l.

⁴ Mindkettő: Budapest, 1935.

akiben egyik pörével kapcsolatban a más feleségéhez hajló kaotikus ösztönök tudatosulnak s a saját házasságának pillérei inognak meg. A tudatalattinak e kísérteties felbukkanása azonban most már nem vezet zendüléshez, mint Márai egyes korábbi munkáiban: nem a kötelekek megszakítását s a fegyelem korlátaiból való tébolyszerű kitorést eredményezi, hanem erkölcsi feszültséget, mely a „nappal“ nevében úzi el az „éjtszakát“. S az író nem is titkolja el, hogy Kőműves Kristóf itt „építő“ munkát végez, a gátlás mellett szavaz, amely rendet jelent és a sóvárgás lírájával ismerteti a hős felfogását: „A házasság számára nem volt tökéletes vagy tökéletlen intézmény, a házasság volt az erkölcsi forma, amely isteni keretet adott a különemű emberek együttélésének, a családnak. Mit akarhatott itt még az ember? ... Az isteni törvény tökéletes volt, az ember, aki nem bírta elviselni, tökéletlen és esendő.“¹ Földi regénye szélesebb medrű és változatosabb: két életsors egyéolvadását hasonló alapossággal és sokszerűséggel talán nem is ábrázolták még, mint ez az alkotás. Ha más íróink a házasságban is megőrzött egyéniségről mondanak dicséreteket, ő az egyéneket feloldó magasabb egységre teszi — túlozva is — a nyomatékot, a házaspárt egy-test-léleknek fogja fel s csak a szakadások múló perceiben szemlélteti — kéthasábos szedéssel — a lázadó egyéniségek Önállóságait. Vonzalom, érdek, lelkek harmóniája és áldozatossága, társadalmi forma, szeretet és szentség: Földi szerint mindez együtt adja a házasságot, az emberi lét e természetes kategóriáját, amelyben mindenki egyedül találhatja meg önmagát s amelyen kívül az élet is önmaga ellen támad. A házasság itt a szó szoros értelmében vett életfeltétel, benne lesznek a személyek emberek, jelentéktelenekből sokszor nagyok és jelentékenyek, közösségük pedig — misztérium.

S EZZEL TIPOLOGIÁNKNAK végére is jutottunk. A helyzet, melyet sorozatunk sejtet, átmeneti — s mégis optimizmus volna még a szél fordulását jósolnunk. Szeretnénk hinni, hogy az erotikus közhelyekben elveszett emberarc lassan újra ki fog még bontakozni regényeinkben és állandósulni fog. Egyelőre azonban a színek beláthatatlan tarkasága sorakozik fel előttünk a szerelemről mondott értékítéletekben s a vázolt típusok — mai kritikus lelki helyzetünk kifejezői — csak együttesen és egyszerre szemléltethetik regényirodalmunknak e mély és örök emberi élményről vallott felfogását.

SÁNDOR ISTVÁN

¹ Márai Sándor i. m. 65. 1.